noisseurs of vegetarian cuisine worked on receipts and assortment. The daily maintenance of more than 1,000 people per day gives every reason to believe, that it was a large and exemplary enterprise.

At the same time, popularity of vegetarian canteens during the whole assessed period can't be equated with the proliferation of vegetarian ideas. It was primarily economic in nature, thanks to relatively low prices for vegetarian dishes that attracted poor clients, first and foremost students, who traditionally were accounted for more than 50% of visitors. At the same time the effect of popularization of vegetarianism can't be completely rejected.

Key words: Kyiv, vegetarianism, lunch, cuisine, canteen, catering.

До редакції надійшла 6.09.2018.

УДК 316.454.52:314.15.044–057.85:94(437.3)
https://doi.org/94.10347/2522–4111.2018.39.2.4

© Ольга Зубко
(Вінниця)
https://orcid.org/0000–0002–7052–1472

МІЖОСОБИСТІСНЕ СПІЛКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЙНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В МІЖВОЄННОМУ СВІТСЬКОМУ ПРОСТОРІ ЧСР: АНОМАЛІЇ, ФОБІЇ, ПАТОЛОГІЇ ТА ДЕВІАЦІЇ (1921–1939)

Питання міжособистісних відносин, в першу чергу, індикатор політичних настроїв, а ще – виразник повсякденного життя. Спілкуючись щодня в повсякденному житті, емігранти будували величезну конструкцію, звану еміграційним суспільством. З урахуванням того, що воно беззаперечно підпорядкувалося загальним еміграційним тенденціям 1920–1930-х рр. Так, на перших порах, особливо в кульмінаційні роки «Руської допомогової акції» (1921–1925), життя української еміграційної спільноти ЧСР набуло певної стабілізації й наскрізь просякнулося «концепцією швидкого повернення». В 1925–1928 рр. українських вихідців зачепило «поворотництво». 1930-ті принесли нові клопоти: світову економічну кризу, а, отже, закриття чехословацьких ринків праці, фактично – безробіття. А з 1938 р. у двері українських вигнанців постукала Друга світова війна. Тому зворотнім боком еміграційної конструкції, як і будь-якої конструкції загалом, виступали: аномалії (євгеніка), фобії (страх залишитися голодним), патології (надмірне кепкування один над одним), девіації (пиятика та самогубства).

Ключові слова: українська міжвоєнна еміграція, Чехословаччина, неформальне спілкування, девіація, фобії, аномалії, патології.

Дослідження неформального відображення трансформації життєвого позиціонування українських вихідців – здебільшого, прерогатива соціальної психології та соціології. Тоді як в історичному контексті – питання міжособистісних відносин – в першу чергу – індикатор політичних настроїв, а ще – виразник повсякденного життя.

Фінський історик Тімо Віхавайнен, котрий спеціалізується на дослідженнях історії Росії та Радянського Союзу, спеціально підкреслював, що XX ст. є на диво подвійним: з одного боку, воно – «епоха потрясінь, помилкових рішень, вбивчих помилок, необачних інтриг», і в той же час – це шалена хвиля величезних потужних соціальних змін [2, с. 5]. А як відомо, в переломні роки саме буденність перетворюється в центр активного культурогенезу: в колізіях побутової невлаштованості зароджується й формується обрис майбутнього. В свою чергу, коли в реальному житті рвуться усталені зв'язки, щось подібне відбувається і в людській психіці.

Вагомо й те, що еміграційну повсякденність не можна зрозуміти виключно через аналіз норм побуту та етики з етикетом. Навіть пряме зіставлення побутово-етично-етикетних норм і аномалій не дасть повної картини повсякденності українських вихідців. На допомогу досліднику тут залучається категорія так званого «нормального винятку», що дозволяє виявити тонкий механізм надбудови людських практик виживання – міжособистісне спілкування.

«Ахіллесовою п'ятою» історіографії вивчення трансформації життєвого позиціонування українських вихідців у ЧСР (й, зауважимо, вихідців загалом) є напрочуд слабке віддзеркалення їх поведінкової історії. Це питання дуже актуальне, бо історики й досі сперечаються: як наблизитися до розуміння суті соціальних процесів, як відтворити справжні думки, цінності, сподівання пересічних людей в умовах нестабільності й моральної самоцензури.

Міжособистісне спілкування українських

емігрантів було, насамперед, історичною дією – тим, що мало тенденцію до повторення, на противагу події, яка несла риси надзвичайності й неповторюваності. Саме емігранти, спілкуючись щодня в повсякденному житті, будували величезну конструкцію, звану еміграційним суспільством. Першими до міжособистісного спілкування, як певної історичної дії загалом, звернулися представники шкіл символічного інтеракціонізму та феноменологічної соціології, для яких атомами соціальної взаємодії виступали, власне, суб'єкти, їх дії, і реакції на дії один одного: М. Вебер, з розподілом соціальних дій за ступенем свідомості; Т. Парсонс, із зосередженням уваги на механізмах дії соціальних норм та А. Шюц, котрий описав механізм появи соціальних дій як таких. Таким чином, соціальна взаємодія типізувалася в нормах, що полегшували еміграційне повсякденне життя [14].

Говорячи про еміграційне повсякденне неформальне спілкування, доречно ставити питання про те, хто кого, в кінцевому рахунку, «унормував» – держава-донор українських посіпак, або, навпаки, відображена у спілкуванні інерція українських традицій та українського побуту (реципієнт) змінювала саму парадигму чехословацької влади? Адже саме після соціальних катаклізмів (програних національно-визвольних змагань) особливо «хотілося жити». І це, знову підкреслимо, ілюструвалося міжособистісним спілкуванням.

Хоч українська міжвоєнна празька еміграція була, здебільшого, політичною еміграцією, вона беззаперечно підпорядковувалася загальним еміграційним тенденціям 1920–1930-х рр.

1920-ті рр. були, справді «золотими роками» у Європі. Не стала виключенням і Чехословаччина, котра, по закінченні Першої світової війни, здобувши незалежність, вступала в еру добробуту та процвітання. Окреслені процвітання та добробут виказали себе, в першу чергу, завдяки входженню в повсякденне життя пересічних чехословаків технічних новинок: радіоприймачів, порохотягів, холодильників, пральних машин, що свідчило, насамперед, про масове виробництво та використання електроенергії в країні. Розвиток хімічної науки в Республіці, в свою чергу, призвів до виробництва не тільки штучного каучуку (шини, транспортерні стрічки, іграшки, взуття (Bata Shoes), а й до появи пластмаси, капрону, нейлону, стійких емульгаторів, різноманітних синтетичних розчинів, що здійснило справжній переворот як у металообробці з деревообробкою, так і в моді з косметологією. Хімічні розробки тягли за собою розвиток таких нових наукових напрямків у природничих науках, як хімічна фізика, біофізика, біохімія, геофізика та геохімія. Поруч широко крокували медицина (з'явилися електрокардіограф і електроенцефалограф, були виділені групи крові, відкрилися двері для хірургії пересадки органів). Стався прогрес у виробництві двигунів та автомобілебудуванні (концерн Škoda Auto). Набирали силу кіноіндустрія, радіомовлення та телебачення.

1930-ті, натомість, внесли певне коригування в життя міжвоєнної ЧСР. Країну, орієнтовану на зносини з усіма державами, охопила світова економічна криза, яка до усього, як було зазначено, затяглась аж до 1935 р. У тому ж таки 1935 р. президентом ЧСР став Едуард Бенеш – соратник Т. Масарика. Попри те, що він намагався продовжувати політику свого попередника, змушений був однак рахуватися з виходом на авансцену світової історії монстрів-диктатур. І хоча Чехословаччина була учасницею Малої Антанти – військово-політичного «тилового» союзу у Східній і Центральній Європі, створеного з ініціативи Франції, вона не уникла прямого «спілкування» як з нацистами, так і з комуністами. Так, з 1934 р. розпочалися дипломатичні зносини між ЧСР та СРСР, а в березні 1938 р. внаслідок Мюнхенської згоди Чехословаччина була поділена: до Третього Рейху відійшла Судетська область і прикордонні чехословацькі райони з Австрією; до усього колишній ЧСР «довелося» задовольнити також територіальні претензії Польщі та Угорщини. За таких обставин, країну швидко охопила інфляція, стрімко зросло безробіття. В 1930-х рр. у ЧСР добре хіба що себе «почували» традиційні пивоварні та швейцарська фірма Nestle. Ще в двадцяті роки компанія Nestle вирішила вийти за межі свого звичного асортименту (дитячих сумішей та згущеного молока) і розпочала виробництво шоколаду, яке стало провідним флагманом її діяльності довгий час. Саме молочний шоколад став тією «чарівною паличкою», яка дозволяла в нестабільних умовах отримувати дивіденди саме в ЧСР. В асортименті компанії з'явилися також: розчинний напій «Міло», молоко з солодом, порошкова паста для дітей, а в 1938 р. Nestle викинула на європейські ринки й поготів «бомбу» – добре відому нам розчинну каву Nescafe. Остання викликала справжню світову сенсацію. Не один раз горнятко швейцарської кави виручало і «українських пражан».

На превеликий жаль, українські вихідці, не маючи стартових капіталів й стабільних потуж-

них фінансових потоків у руках, враховуючи свій невизначений соціальний статус, зараховувалися, так би мовити до «третього ешелону» пересічних чехословаків. Однак, переймаючи найкраще за скрутних умов та відсутності коштів, вони прагнули водночас відстояти й своє.

Біологічна та й психічна жага до життя першочергово змусили українську еміграційну інтелігенцію звернути увагу на стан свого здоров'я і разом з цим на проблему довголіття. І це не було дивним, бо серед празької «богеми», як наслідок «віденської моди», в 1920-х вже намітився характерний інтерес до «омолодження організму» в цілому. (Хоча, забігаючи наперед зауважимо, що в силу професії, українські еміграційні лікарі виявилися найбільш неговіркими співрозмовниками в неформальному спілкуванні). Тому, намагаючись локалізувати, а то й вилікувати дошкульні для українського еміграційного осередку туберкульоз, венеричні захворювання, тиф та «інфлюенцу» (грип (англ. Influenza, фр. Grippe) – О. З.), як важкий спадок «іспанського грипу» 1918–1919 рр., «Спілка українських лікарів у Чехословаччині» (1922–1940) взялася до заборонених нині в світі досліджень з галузі євгеніки. Українська дослідниця Н. Коцур зазначає, що найбільшим прихильником євгеніки був, голова СУЛЧ – Б. П. Матюшенко (1922–1935), і що головне, він вбачав у євгеніці науку здебільшого про спадкові «батьківські» якості [5, с. 140]. Крім нього, у команді українських євгеністів перебували: Степан Літов (терапевт), Всеволод Гармашів (хірург), Антон Гончаренко (терапевт), Наталія Мазепа (бактеріолог), Володимир Наливайко (хірург) [7, с. 221–22]. Тобто, євгеніка позиціонувалася українськими вченими виключно як напрямки генетики та соціальної гігієни.

Потрібно відзначити, що українські лікарі, як і лікарі інших держав, – категорія людей, котра в умовах еміграції практично не змінювала свій фах і котра у буденному емігрантському житті, підкреслимо вкотре, була не надто балакучою. Неформальне спілкування лікарів, якщо і відбувалося, то виключно серед «своїх» й на «свої» теми. Такому стану речей сприяла «клята» емігрантська лікарська доля. Чехословацька «Палата лікарів», якби передбачаючи навалу талановитіших вихідців з колишньої Російської та Австро-Угорської імперій, подбала про усунення конкурентів. Кожен лікар-емігрант ще з 1922 р. підписував так званий «реверс» – документ, за яким він зобов'язувався не займатися лікарською практикою на території Чехословаччини. (Зауважимо, що такий же документ підписували ті українці і ті всі «не чехи», котрі навчалися лікарської справи безпосередньо в Карловому університеті або інших чехословацьких медичних вузах). Тоді, як відсутність лікарської практики протягом трьох років на території ЧСР, за наявності диплому лікаря, отриманого поза територією країни, юридично анулювала диплом. СУЛЧ, за таких обставин, фактично, рятувала ситуацію. (Діяльність спілки була настільки ефективною, що в 1924 р. на її потреби з грошових фондів «Руської допомогової акції» було виділено 122 000 чехословацьких крон. Майже 4000 американських доларів за курсом чехословацької крони до американського долару в 1923–1933 рр. як 100:3. – О. З.). Для українських лікарів ще одним рятівним колом були також літні відпустки своїх чехословацьких колег. За півтора-два місяці інтенсивної практики можна було сформувати коло власних пацієнтів (займаючись ними згодом нелегально) та заробити більш-менш пристойні гроші, які дозволяли проіснувати при прожитковому місячному еміграційному мінімумі в 1000–1200 крон протягом півроку.

За деяким, не до кінця перевіреними, даними, Борис Матюшенко в колі друзів інтелігентів-інтелектуалів збирав інформацію відносно того питання, яке нині характеризується твердженням «На дітях геніїв (інтелектуалів) природа відпочиває». Перша його публікація з даної проблематики вийшла в шостому (останньому) еміграційному випуску «Українського медичного вісника» (1925 р.). Вона так і називалася: «До питання про розмноження інтелігенції» [13, с. 104–109]. Коли ж в 1930-х євгеніка в різних країнах почала розумітися по-різному, (в США вона повинна була викорінити алкоголізм, проституцію та спадкові психічні захворювання; в СРСР спрямовувалася на створення нової генерації людини – «гомо совєтікус»; а в Третьому Рейсі, набувши містичного забарвлення, кинулась винищувати «дітей темряви» – «нижчі раси»), прихильність до неї та її впровадження в життя стали небезпечними.

Що цікаво: українські еміграційні лікарі ніколи не кепкували над аномальними (потойбічними) темами та виразними людськими фізичними вадами й хобі, як інженери або вчителі. Не мали вони (лікарі) яскраво виражених або прихованих аномалій, фобій, патологій, уникали девіантної поведінки. (Наприклад, російське еміграційне суспільство в ЧСР подекуди вживало так званий «балтійський чайок» – морфій разом із горілкою. Тоді як для українців вживання наркотичних речовин не було характерним). Проте

завжди «люди у білих халатах» були об'єктами кепкувань інших через те, що, намагаючись дотримуватися в раціоні харчування добової норми споживання білка, 250 грамів, постійно вживали жирні нордичні оселедці з цибулею. Зрозуміло, що запах нордичного оселедця на додачу з цибулею намагався маскуватися, проте з часом він так в'їдався, що й навіть не відчувався самими ескулапами [4, с. 32–33].

Значно компанійською та веселішою категорією неформальних співрозмовників були інженери та юристи. Якщо з юристами зрозуміло, то до категорії інженерів належали: лісівники, пасічники, хіміки, технологи, механіки, агрономи, кооператори, економісти, гідротехніки та меліоратори. Тобто, практично все викладацтво й студентство (як колишнє, так і тогочасне) Української Господарської Академії в Подєбрадах. Для цієї категорії українських вихідців у ЧСР заборонених соціоприйнятних тем у міжособистісному спілкуванні практично не було. Обговорювалися: кращі марки чеського пива (О. Ейхельман); сорти вирощуваних професором В. Іванисом помідорів; дегустація закарпатських кавунів (Б. Мартос); балет та жіночі принади (В. Сімянців); розведення курей та розробка новаторських інкубаторів (В. Прохода); специфіка картяцьких ігор (І. Майстренко); марки автівок (Ф. Сумневич); питання придбання дешевого житла, їжі, одягу; пошук роботи, відвідування театральних вистав і фотовиставок тощо.

Так, наприклад, Валентин Сімянців згадував, як у листопаді 1924 р. вперше опинився в «Народні Дівадлє» – Національному театрі, де ставили того дня «Лебедине озеро». Зрозуміло, був він не єдиним українцем на виставі. Отож, підсвідомо фіксував реакції своїх друзів та знайомих щодо театрального дійства. Тому і переповідав згодом у дружньому колі: «…Крутив там на сцені партнер зірку пріма-балерину сюди й туди, бігав по сцені, підкидав її на всі боки. І підкинув так, що на гальорку блиснула її задня частина ноги. Простягнулася в повітрі до одного нашого горішнього глядача. І тут же голоси: «А оце й нам, дякую, що не забули!». Далі вже інші зауваги – і регіт… регіт….» [11, с. 70].

Українська еміграційна інтелігенція в ті часи багато читала, (читання та той же театр частенько замінювали фізіологічний голод, бо жилося справді впроголодь), отож була обізнана зі світовими книжковими новинками, які гаряче обговорювалися. В 1927 р. світ побачив роман Олексія Толстого (якого, зауважимо, російські колеги «по нещастю» називали виключно «червоним бароном»), «Гіперболоїд інженера Гаріна». Як російський, так і український еміграційний осередок у Празі заполонив неймовірний сюжет твору: науковець-іммігрант Петро Гарін винаходить новий різновид зброї і з його допомогою захоплює безлюдний острів у Тихому океані, де починає видобуток золота просто з надр Землі. Завдяки доступу до необмежених запасів золота, Гарін підриває золотий паритет, скуповує промисловість США і стає диктатором США П'єром Гаррі. Але незабаром його диктатура руйнується, внаслідок захоплення гіперболоїда під час повстання групою революційних робітників острова з працівником «УгРо» Шельгою на чолі.

І хоча сюжет твору був до вподоби празькому українству, українська еміграція, кажучи іншими словами, прагла літературного реваншу. І він – настав. Вже наступного року примхливе, розбірливе українське еміграційне читацьке середовище проковтнуло як «Фатальні яйця» М. Булгакова, так і «Сонячну машину» В. Винниченка. Особливо жваво та гостро дебатувалося щодо «Сонячної машини», оскільки першим редактором твору був Василь Сімович – на той час професор, проректор і завідувач кафедри української мови Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі [1]. Сюжет роману Винниченка зовсім не поступався сюжету роману Толстого: Рудольф Штор відкриває «сонячний мінерал», який може практично напряму перетворювати енергію Сонця на їжу. Результатом цих досліджень і стає створена Рудольфом сонячна машина – нехитрий пристрій, схожий на м'ясорубку, до якої прикріплене скло з мінералом. У машині можна перемолоти будь-яку траву або листя, головне, щоб на неї через скельце потрапило сонячне світло, і тоді фарш перетворюється на багату калоріями їжу – «сонячній хліб», – яка практично замінює всі необхідні людині продукти. Однак потрібно було пам'ятати: обертаючи ручку машини, людина повинна була обов'язково окропити фарш своїм потом, бо без цього «сонячного хліба» не можливо було отримати. Міркуємо, таке жваве й гостре обговорення саме Винниченкового твору спричинене тим, що йшов 1928 р., «Російська допомогова акція», фактично, була згорнута, і тому для еміграції питання харчування ставало напрочуд актуальним, відсунувши на другий план політичний контекст. ЧСР вже наприкінці 1928 р. стояла на порозі світового економічного колапсу: ціни стрімко зростали, закритий і до цього ринок праці для емігрантів, ще щільніше зачинявся. І це не могло не хвилювати.

Найбільш веселою, дотепною, гаміркою, товариською, але, водночас, й схильною до аномалій, фобій і девіації, емігрантською категорією, виступало вчительство, науковці, працівники бібліотек та фахівці з музики. Вочевидь, це в свою чергу пояснювалося тим, що в емігрантському «рейтингу професій» (1923–1933 рр.) вчительство утримувало почесне «золото» («срібло» було за інженерами та економістами, а «бронза» – за медиками та юристами) [16]. І справді, архівні та історіографічні джерела формують враження про те, що ця нібито «легковажна й подекуди безтурботна» категорія українських посіпак в ЧСР, якщо не «давній анахронізм і раритет», то «модерн, з претензією на фантасмагорію (вид спектаклю – О. З.)». Неформальне спілкування вчительства, науковців, бібліотекарів та музик оберталося, здебільшого, навколо один одного.

Так, професора-історика Маркіяна Антоновича Терлецького (1885–1963) ніхто ніколи в дружньому празькому колі не називав Паном Маркіяном або вельмишановним Маркіяном Антоновичем. Натомість, звучало влучне «наша Жердина»: «Довгий був сам і все у ньому було довге: ніс, руки, ноги, портфель, думки» [11, с. 61]. Лектору-хіміку Івану Майстренку діставалося за його постійні поспіх та розгубленість: «Зросту невеликого, а постава в добрих пропорціях. Все кудись поспішав. Справляв враження людини сполоханої, що згубила своє сідло і в розпачі щось шукає. Портфель під пахвою, напханий по нікуди, а в руках ще й книжки. В клясі він викладав з портфеля всю начинку, щось шукав і майже нічого не знаходив. Тоді розгублено дивився і починав лекцію, перед тим, довго розпитуючи клясу: «Де ми стали минулого разу?». Людяний» [11, с. 62].

Професор Борис Миколайович Мартос (1879–1977) й поготів був улюбленим об'єктом анекдотів через свою пунктуальність та фобію все перевіряти ретельно по декілька разів, навіть зроблене власноруч. Про нього казали, що, нібито виходячи з хати і замкнувши двері, він ще раз відчиняв їх, щоб перевірити чи не забув він ключі зсередини [3, с. 217]. Діставалося й доценту Василю Костянтиновичу Короліву (1879–1941) за його дріб'язковість та прагнення все прорахувати наперед. Відомий нам ветеринар-письменник Василь Королів (Старий) вважав себе комерсантом і дуже практичною людиною. Розповідали, що він аби мати можливість викладати і в Празі, і в Подєбрадах, знайшов собі будиночок в місцевості рівно віддаленій від обох міст (м. Мельник – О. З.). Від його будинку в обидва боки було їхати потягом рівно 2 години 30 хвилин [3, с. 217].

Платоніда Щуровська-Росіневич (1893–1973) – «права рука» Олександра Кошиця, лектор класу хорового співу УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі, – вела мову переважно про політику та туберкульоз: «… Що й казати, окрім хвороби, що вже два роки точить мій організм. І відкіля воно взялося на мою голову, трубно і придумати, – мабуть, треба підвести себе під категорію всіх емігрантів, доля яких, здається, всіх однакова. Одначе, розкажу хіба вам про свою галечу. Гадаючи, що це серце почало мене турбувати, лікувалася від серця, обходила усіх лікарів…В січні 1927 року і зовсім звалилася з ніг. Прийшлося звернутися до спеціялістів більш вузьких, по внутрішнім боротьбам, і тут тільки вияснилося в чім діло. Оказалося, що і мене не минула тяжка емігрантська доля: вчепився і до мене туберкульоз, правда втішають, що нібито в легкій формі. У нас зараз це настільки модно серед нашої еміграції, що як яка здорова людина і вирветься хвацько з рядів нас зарядних смертних, то навіть загальне здивування викликає…. Завіз мене старий (чоловік, Микола Олександрович Росіневич (1893–1946) – О. З.) від Праги в сосновий ліс, на 230 метрів вище від неї. От сиджу зараз в глухій дєрєвні, живу по годинам, дихаю сосновим повітрям та годуюся як «на убой»: жую розтоплене сало, яйця (які мені вже остогидли за 5 місяців) та заливаюся молоком. Рознесло мене, хвала Богу, порядком (щось 8 кіло прибавила у вазі)…Болгарія для мене відсунулася. Болгари панічно бояться емігрантів. У Варні – малярія, а кімнати дорогі. 3000 левів за кімнату, це щось близько 750 корон… » [14, арк. 170–171].

А ось професор Дмитро Іванович Чижевський (1894–1977) «доконував» своїх товаришів по нещастю не тільки тим, що вигравав суперечки на гроші, запам'ятовуючи номера всіх проїзних квитків, а й «чортівнею», й любов'ю до котів. Так, для обліку своїх гостей Чижевський мав «Книгу гостей і скарг», а свої щотижневі домашні семінари з філософії й славістики завершував ритуальними «буршівськими» вечірками (вживався алкоголь та дозволялося тютюнопаління – О. З.), на яких до того ж частував студентів стравами власного приготування. Котів він просто обожнював, (ці тваринки жили в кожній його оселі – О.З.), і він не раз підкреслював колегам, що з котами набагато цікавіше розмовляти, ніж з людьми. Та все ж, найбільше дошкуляла еміграційній громаді Чижевська «чортівня». Дмитро Іванович був переконаний, що чорти – це істоти реальні, а, до усього, вони зеленого кольору. Тому, студентам

і студенткам заборонялося приходити на його лекції та семінари у одязі зеленої палітри. Тих, хто порушував цю вимогу, професор просто виганяв з аудиторії. А одного разу сталося так, що Чижевського «забули» в бібліотеці. Йому довелося скористатися телефоном аби «визволитися» з бібліотечного полону. Коли ж колеги відімкнули читальну залу, то відразу почули розповідь пана професора про те, що в бібліотеці живуть чортенята і що вони спеціально нахабно переставляють книжки на полицях аби ніхто нічого не міг знайти [8; 9].

Своїми постійними пошуками скарбів у замку Карлштейн підтримував товариські розмови і кубанець Григорій Омельченко: «…Партійний чоловік із запорозькими вусами і проповідницьким виглядом. Написав якусь книжечку і з неї читав. Отже, вченням вганяв у сон. Безконечний потік імен і дат. Моймири, Пржмисловці, Карли гужем крутилися у війнах без кінця краю десь у туманах і повисали на очах темною заслоною, накладаючи неповторну втому. Очі мимохідь поверталися до вішаків з одягом. І так хотілося все те поскидати на підлогу і віддатися зморюючому хотінню спати» [11, с. 63].

Інтригувала й українське «безтурботне й подекуди легковажне вчительство» й містика: легенда про «Білу Пану» – найвідомішого привида замку Рожмберк-над-Влтавою. Легенда оповідала: колись, за давніх давен, жив у цьому замку барон Рожмберк. Це був хитрий і жадібний пан, котрий не цурався нічого аби тільки воно поповнювало його, і без того вже чималий статок. Головним помічником барона Рожмберка був чернець, котрий не тільки займався бароновою документацією, а й допомагав тому захоплювати все нові і нові землі та цінності. Але ось одного разу зажадав барон захопити нечесним шляхом черговий ласий шматочок – земельну ділянку. А так як на цій землі жили родичі ченця, той відмовився складати документи. За це барон Рожмберк стратив ченця. Вмираючи, чернець прокляв самого барона і всіх його нащадків. Була у барона єдина дочка – Перхта, цілком слухняна його волі, яку той намагався якомога вигідніше видати заміж. Нарешті, була знайдена відповідна партія в особі графа Ліхтенштейну. Зіграли весілля, молоді поїхали до палацу нареченого. Та жадібний барон відмовився віддавати обіцяний посаг. Не довго думаючи, молодий чоловік повернув дружину батькові. Так і прожила все життя в батьківському замку Рожмберк нещасна Перхта, нарікаючи на свою злощасну долю. Бо тільки в старості, через багато років, приїжджав до неї, відкинутої, чоловік просити вибачення. Відмовилась пробачити графа Ліхтенштейну горда Перхта. І тоді вже граф прокляв рід Рожмберків. Мабуть, прокляття ці мали якусь силу, тому що Перхта так і залишилася жити в цьому замку, однак уже у вигляді привида Білої Пани, названої так за кольором її сукні. Побачити Пану можна було досить часто. Місцеве населення подейкувало, що рукава її сукні мають здатність змінювати колір – якщо рукава білі, то того, хто побачив привида, чекає весілля. Червоні рукава віщували пожежу, а ось чорні – велику біду.

У замку був і портрет Білої Пани. А на портреті, зроблений за допомогою загадкового шрифту, надпис з коментарем: «Прочитай, що тут написано і станеш володарем казкового багатства». Що теж не могло не інтригувати: «…Однієї місячної ночі гурт нашої молоді пішов на село. Вертаючись, ми побачили юрбу селянок в їх національних чорних хустках, що нагадували крила зловісних птахів. Жінки схвильовано розмовляли і дивилися на замок. Ми підвели очі вгору і...понурий сірий замок з вежами здіймався зубчатою стіною на вершку гори. А по стіні повільно наче плив у повітрі привид… Білої Жінки» [12, с. 115].

Щодо девіантної поведінки, то українське еміграційне громадство в ЧСР, нікуди дітися, – пиячило та подекуди закінчувало життя самогубством. Основні причини пияцтва та самогубства крилися в тузі за Батьківщиною, рідною домівкою, в туберкульозі та безробітті. Ще на початку 1920-х Софія Русова занотувала у своєму щоденнику: «Час-на-час подєбрадське життя захмарювалося – вмирали студенти від туберкульози. Виснажені по таборах організми не мали сили поборювати страшного мікроба, а клімат в Подєбрадах був дуже вогкий і сприяв поширенню цієї хвороби. Справлялися пишні похорони, співали хором «Журавлів» і кожен думав: сьогодні він, а завтра я. І повставала у кожного страшна думка про смерть на чужині, далеко від рідного, веселого краю, від степу широкого. І такий сум обхоплював, що дехто з молодих не міг цього витримати: одні самі переривали нитку життя, другі хапалися за горілку, щоб у ній втопити страшні думки. Багато було цього лиха – піячили і студенти, і професори. Бо нелегко було призвичаїтися до емігрантського життя. Були й інші причини, що викликали сум і зневіру серед емігрантів – це сварки між поодинокими людьми і безробіття… » [10, с. 233].

Отже, неформальне спілкування («нормальний виняток», історична дія) як підвид історії

повсякденності має в своєму аналізі той ключ, який знаходить відповіді на питання: як в екстремальних умовах змогли емігранти вижити та зберегти людську гідність? Як вони пристосувалися до життєвих обставин? Які це мало наслідки для подальшого еміграційного життя?

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький О. «Сонячна машина» В. Винниченка. *Критика.* 1928. № 2. С. 31–43.
2. Вихавайнен Т. Нормы и ценности повседневной жизни. Становление социалистического образа жизни в России. СПб, 2000. 480 с.
3. Єреміїв М. Подєбрадський гумор. *«Хроніка – 2000».* «Україна-Чехія». Ч. ІІ. Український культурологічний альманах. Вип. 29–30. Рік видання VIII. Київ, 1999. С. 216–219.
4. Ковалёв М. В. Повседневная жизнь российской эмиграции в Праге в 1920–1930-е годы: исторические очерки. Саратов, 2014. 115 с.
5. Коцур Н. Спілка українських лікарів у Чехословаччині (20–40-ві рр. ХХ ст.). *Переяславський літопис.* 2016. Вип. 10. С. 136–145.
6. Ляхоўскі, У. Ад гоманаўцаў да гайсакоў. Чыннасць беларускіх маладзёвых арганізацый у 2-й палове XIX – I-й палове XX ст (да 1939 г.): манаграфія. Беласток: Беларускае гістарычнае таварыства; Вільня: Інстытут беларусістыкі, 2012. 483 с.
7. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома війнами (1918–1939 рр.). Прага, 1943. 608 с.
8. URL: http://tyzhden.ua/History/48042 (дата звернення: 16.04.2015).
9. URL: https://gazeta.ua/articles/history/_cizhevskij-zavzhdi-zalishavsya-zaga koyu -dlya-tih-hto-z-nim-zustrichavsya–120-rokiv-vid-narodzhennya-vidatnogo-ukrayincya/550907 (дата звернення: 26.07.2017).
10. Русова С. Мемуари. Щоденники. Київ, 2004. 544 с.
11. Сімянців В. Студентські часи. (Спогад). Чехо-Словаччина. Роки 1923–1929. Вашингтон, Д. К., 1973. 91 с.
12. Суровцева Н. Спогади. Київ, 1996. 432 с.
13. Український медичний вісник. Неперіодичний часопис клінічної та суспільної медицини. Прага. Ч. 5–6. Серпень 1925 р. 166 с.
14. ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 2. Спр. 170. Арк.1–14.
15. Циба В., Шайгородський Ю. Соціальна психологія: навч. посібник для студ. вищих навч. закладів. Полтава: Дивосвіт, 2009. С. 121–134.
16. Шрамченко, Л. Українське, білоруське та грузинське студентство на високих школах ЧСР. Статистичний нарис. Подєбради, 1926. 34с.

REFERENCES

1. Bilets'kyy O. «*Sonyachna mashyna» V. Vynnychenka* [The Solar Machine]. Krytyka. 1928. № 2. S. 31–43 [in Ukrainan].
2. Vikhavaynen T. *Normy i tsennosti povsednevnoy zhizni. Stanovlenie sotsialisticheskogo obraza zhizni v Rossii* [The norms and values of everyday life. The formation of a socialist lifestyle in Russia]. SPb, 2000. 480 s. [in Russian].
3. Yeremiyiv M. *Podyebrads'kyy humor* [Humor in Podebrady] // «Khronika – 2000». «Ukrayina-Chekhiya». Ch. II. Ukrayins'kyy kul'turolohichnyy al'manakh. Vyp. 29–30. Rik vydannya VIII. Kyyiv, 1999. S. 216–219 [in Ukrainan].
4. Kovalev M. V. *Povsednevnaya zhizn' rossiyskoy emigratsii v Prage v 1920–1930-e gody: istoricheskie ocherki* [The daily life of Russian emigration in Prague in the 1920s – 1930s: historical essays]. Saratov, 2014. 115 s. [in Russian].
5. Kotsur N. *Spilka ukrayins'kykh likariv u Chekhoslovachchyni (20–40-vi rr. XX st.)* [Union of Ukrainian doctors in Czechoslovakia (20–40-ies of the twentieth century)] // Pereyaslavs'kyy litopys, 2016. Vyp. 10. S. 136–145 [in Ukrainan].
6. LJahowski, U. *Ad gomanawcaw da gajsakow. Chynnasc» bjelaruskih maladzjovyh arganizacyj u 2-j palovje IXI – I-j palovje XX st (da 1939 g.): managrafiJa* [From gomanavtsav to gaysakov. Chynnasts Belarusian youth organizations in the 2nd half of the XIX – I-st half of the twentieth century (until 1939): a monograph]. U. LJahowski. Bjelastok: Bjelaruskaje gistarychnaje tavarystva; Vil»nJa: Instytut bjelarusistyki, 2012. 483 s. [in Belarussian].
7. Narizhnyy S. *Ukrayins'ka emihratsiya. Kul'turna pratsya ukrayins'koyi emihratsiyi mizh dvoma viynamy (1918–1939 rr.)* [Ukrainian emigration. Cultural Work of Ukrainian Emigration between Two Wars (1918–1939)]. Praha, 1943. 608 s.
8. URL: http://tyzhden.ua/History/48042 (data zvernenya – 16.04.2015).

9. URL: https://gazeta.ua/articles/history/_cizhevskij-zavzhdi-zalishavsya-gadkoyu-dlya-tih-hto-z-nim-zustrichavsya–120-rokiv-vid-narodzhennya-vidatnogo-ukrayincya/550907 (data zvernenya – 26.07.2017) [in Ukrainan].
10. Rusova S. *Memuary. Shchodennyky* [Memoirs. Diaries.]. Kyiv, 2004. 544 s. [in Ukrainan].
11. Simyantsiv V. *Students'ki chasy. (Spohad). Chekho-Slovachchyna. Roky 1923–1929 [*Student's times. (Memory). Czechoslovakia. Years 1923–1929]. Vashynhton, D. K., 1973. 91 s.
12. Surovtseva N. *Spohady [*Memoirs]. Kyyiv, 1996. 432 s. [in Ukrainan].
13. *Ukrayins'kyy medychnyy visnyk. Neperiodychnyy chasopys klinichnoyi ta suspil'noyi medytsyny*. [Ukrainian Medical Bulletin. Non-periodical journal of clinical and social medicine]. Praha. Ch. 5 6. Serpen' 1925 r. 166 s.
14. *TsDAHO Ukrayiny*. [Central State Archive of Public Associations of Ukraine]. F. 269. Op. 2. Spr. 170. Ark.1–1. [in Ukrainan].
15. Tsyba V., Shayhorods'kyy Yu. *Sotsial'na psykholohiya: navch. posibnyk dlya stud. vyshchykh navch. zakladiv [*Social psychology: teach. tutorial for studio higher educators establishments]. Poltava: Dyvosvit, 2009. S. 121–134 [in Ukrainan].
16. Shramchenko, L. *Ukrayins'ke, bilorus'ke ta hruzyns'ke studentstvo na vysokykh shkolakh ChSR. Statystychnyy narys*. [Ukrainian, Belarussian and Georgian students at high schools of the Czech Republic. Statistical essay]. Podyebrady, 1926. 34 s.

© Olga Zubko
(Vinnytsia)
https://orcid.org/0000–0002–7052–1472

INTERPERSONAL COMMUNICATION OF UKRAINIAN EMIGRATION INTELLIGENCE IN THE INTERNATIONAL RELATION OF THE CZECHOSLOVAK REPUBLIC: ANOMALY, FOBIA, PATHOLOGY AND DEVIATION (1921–1939)

The informal reflection of the transformation of the life positioning of the emigrants from Ukraine is, mostly part, the prerogative of social psychology and sociology. While the question of interpersonal relations is primarily the indicator of political moods, and, moreover, the indicator of everyday life in the historical context.

And it is well know the routine transforms into a center of active cultural genesis in the watershed years: in the collisions of social disorder, the outline of the Future is born and form. In turn, when in a real life the established connections are broken, something like that happen in the human psyche.

The «Achilles heel» of the historiography of studying the transformation of the life positioning emigrants from Ukraine in the Czechoslovak Republic (and note, the emigrants from Ukraine in general) is a surprisingly weak reflection of their behavioral history. The interpersonal communication among Ukrainian emigrants was, first of all, historical action – that had a tendency to repeat, as opposed to an event that had the features of extraordinary and non-repeatability. The representatives schools of symbolic interactionism and phenomenological sociology, turned to interpersonal communication for they the atoms of social interaction were, in fact, the actors, their actions, and reactions to the actions of each other: M. Weber, T. Parsons and A. Shchyuts.

Although the Ukrainian interwar Prague emigration was, mostly, a political emigration, it unquestioningly follows the general emigration trends of the 1920s–1930s. Thus, in the first instance, especially in the culminated years of the «Russian Aid Action» (1921–1925), the life of the Ukrainian emigration community of the Czechoslovak Republic became to stabilize, was imbued with by the «concept of rapid return» through. In 1925–1928, Ukrainian emigration are affected «turnaround». The 1930s brought new troubles: the global economic crisis (delayed until 1935), and the Second World War was knocked on the door of Ukrainian exiles in 1938.

The 1920s were, in fact, really «golden years» in Europe. After the First World War in Czechoslovak Republic became an era of prosperity and prosperity, did not become an exception. Outlined prosperity and well-being have proven themselves, first of all, due to the introduction of technical innovations in ordinary Czechoslovaks: radio receivers, vacuum cleaners, refrigerators, washing machines, and others. On the other hand the 1930s, on the other hand, made some adjustments in the life of the interwar Chinese SSR. A country, focused on the relations with all the nations, was precipitated by the global economic crisis, which, in addition drag on to 1935. Czechoslovakia had to reckon with access to the proscenium of the world history of monsters-dictatorships.

Ukrainian interwar emigration for the level and can be divided into three categories. Ukrainian emigration doctors proved most taciturn interlocutors in informal communication, instead of their informal rejection was an attempt to join the prohibited eugenic research.

Engineers and lawyers were considerably more sociable and fun category of informal interlocutors. For this category of Ukrainians in the Czechoslovak Republic We stress, practically, there were not forbidden sweets in interpersonal communication.

The teaching the scientists, the staff of the Library and specialists in music, the most funny, witty, gayer, sociable, but at the same time proned to anomalies, phobias and deviations, an emigre category, was. Obviously, this in turn was due to in the emigrant «rating of professions» (1923–1933), the teaching was kept by the honorable «gold» («silver» was kept the by engineers and economists, and «bronze» was kept by doctors and lawyers).

Regarding the deviant behavior, the Ukrainian emigration community in the Czechoslovak Republic, drank and sometimes ends suicide that is got nothing to do with this. The main causes of drunkenness and suicide lay in homesickness, home, tuberculosis and unemployment.

Key words: Ukrainian interwar emigration, Czechoslovakia, informal communication, deviation, phobia, anomalies, pathology.

До редакції надійшла 17.10.2018.

УДК 94:271.222(477)«193»
https://doi.org/94.10347/2522–4111.2018.39.2.5

© ***Ніна Брехунець***
(Переяслав-Хмельницький)
https://orcid.org/0000–0001–7328-3927

ЗАВЕРШАЛЬНИЙ ЕТАП БОРОТЬБИ РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ (ДРУГА ПОЛОВИНА 30-Х РР. ХХ СТ.)

Метою дослідження є аналіз завершального етапу боротьби тоталітарного режиму проти Української Автокефальної Православної Церкви (далі – УАПЦ) у другій половині 30-х рр. ХХ ст. як складової частини так званого «Великого терору» 1937–1938 рр. Неупереджене вивчення репресивної політики сталінської влади проти УАПЦ здійснено на основі наукових принципів історизму й історичної ретроспективи та застосовано історико-порівняльний, історико-хронологічний, історико-ситуаційний методи дослідження. Окреслено розвиток і занепад УАПЦ впродовж 1920-х – першої половини 1930-х рр. та її непрості стосунки з радянською владою. Доведено, що УАПЦ у першій половині 30-х рр. ХХ ст. продовжувала залишатися українською релігійною організацією, яка у своїх проповідях закликала віруючих бути українцями, поважати християнську віру, рідну мову, історію, культуру. Тому радянська влада вирішила остаточно знищити УАПЦ й сфабрикувала справу «Духовні» про діяльність української контрреволюційної націоналістичної фашистської організації, а її клір та віруючих репресувала.

Ключові слова: Україна, Українська Автокефальна Православна Церква «Великий терор», тоталітарний радянський режим.

5 серпня 2017 р. вперше на загальнодержавному рівні в Україні відзначено скорботний День пам’яті невинно закатованих комуно-більшовицьким режимом жертв «Великого терору». У постанові Верховної Ради України від 22 грудня 2016 р. №1807-VIII «Про відзначення пам’ятних дат і ювілеїв у 2017 році» за підписом Голови Верховної Ради А. Парубія, зокрема зазначалося, що з метою консолідації та розвитку історичної свідомості українського народу, збереження національної пам’яті вшанувати на державному рівні 2017 р., зокрема й 80 років з дня початку «Великого терору» в Україні 05.08.37 р. та 80 років з часу масових розстрілів української інтелігенції в урочищі «Сандармох» (Карелія, 27.10–04.11.1937 р. День па’мяті 27 жовтня 2017 р.) [12].

Актуальність вивчення заявленої проблематики полягає у тому, що досліджуючи завершальний етап боротьби комуністичної влади проти УАПЦ, тим самим аналізуємо, яким чином тоталітарний режим намагався знищити українські релігійні організації та віру українців у Бога, та перетворити їх на надійні «гвинтики» радянської системи. Наукова новизна статті визначається тим, що на основі аналізу історичної літератури та архівних джерел, показано, як радянська влада намагалася знищити всіх тих, хто не вписувався в її систему цінностей.

Для досягнення мети дослідження поставлені такі завдання: проаналізувати